

Mga Kuwadro at Rekwerdo ng Kasaysayan: Pagsusuri ng Limang Historikal na Kathang Pambata

---

WILL P. ORTIZ

Sa pagsusulat ng panitikan o kasaysayan, naikukuwadro ng manunulat ang sariling paniniwala at pagkiling ng mga alaala ng kasaysayan. Naisasalin sa isip ng mambabasa ang mga rekwerdo o alaala ng kasaysayan sa mga tekstong naisusulat. Mayroon itong ideolohiyang ipinapasok sa kamalayan ng bawat mambabasa. Ang muli at muling pagbasa at pagsasalaysay nito ay nagbibigay ng kamalayang maaaring magpatingkad at magsemento sa iba't ibang uri ng paniniwala at ideolohiya sa loob ng lipunan.

Matagal nang iginiiit at muling iginigiit ng mga Filipinong historyador ang halaga ng pagsulat ng kasaysayan mula sa perspektibang Filipino at hindi ng dayuhang mananakop. Sasabihin ni Renato Constantino na mahalaga ang paglingon sa nakaraan upang makita nang malinaw ang kasalukuyan. Naniniwala siyang pilipit ang ating kamalayan sa nakaraan; na ang pagsusulat hinggil dito ay kumikiling sa iisang uring panlipunan, kung kaya niya nasabing “ang higit na mahalagang kultural na pag-unlad ay yaong naghahanap ng ugat sa kasaysayan ng mamamayan at buhay ng tao” (Constantino 1985, 48). Mahalaga ang usapin ng literatura tungo sa kultural na pagbabago maging ang pagkiling sa masang Filipino sa pagsulat ng kasaysayan.

Iginiit rin nina Zeus Salazar at iba pa ang “pantayong pananaw” na sumusulat ng kasaysayan na may tuon sa mambabasang Filipino. Sentral

sa pananaw na ito ang pagsulat sa wikang Filipino at hindi sa banyagang wika sapagkat ang pagsusulat ng kasaysayan ay para sa Filipino (Salazar 1989). Sabihin mang maraming pagtuligsa sa diskurso ng pantayong pananaw, idiniriin pa rin nito ang pagsusuri mula sa punto-de-bista ng Filipino.¹

Daragdagan pa ang tunguhing makabansa ng kasaysayan ni Judy Taguiwalo (1997) nang sabihin niyang:

Habang may pagtutuwid na sa pag-aaral sa kasaysayan ng Pilipinas mula sa perspektibong kolonyal at elitista tungo sa perspektibang makabayan at makamasa, limitado pa rin ang mga pagpupunyaging mapalitaw ang partisipasyon ng kababaihan sa paglikha ng kasaysayan. (Taguiwalo 30)

Mahalaga maging ang pagpapasok ng kasaysayan ng kababaihan na naisantabi sa pagsusulat ng kasaysayang may makalalaking pananaw. Ang pagsulat ng kasaysayan ay may pagkiling hindi lamang sa kasarian kundi sa lahi at uring panlipunan.

Maging sa usapin ng pagsulat ng historikal na mga katha, mahalaga ang pagsulat nang may pagkiling. Dapat isaalang-alang ang pagpupunyagi ng mga historyador sa pagsusulat ng kasaysayang nakabatay sa karanasan ng masa at Filipino. Tulad ng mga mananalaysay, malaki ang inaasahan sa mga manunulat ng malikhaing akdang historikal o historical fiction.

Sa pagtalakay ni Peter Bramwell (2005), ang historikal na katha ay hindi lamang usapin ng nakaraan sapagkat tinutugunan nito ang kasalukuyang mga isyu. Magkaugnay ang nakaraan at kasalukuyan. Walang humpay ang diyalogo ng nakaraan at ng kasalukuyan at sa gayon, “ang walang palyang bumabalik ang malikhaing akdang historikal sa sensibilidad ng sariling konteksto ng manunulat” (Bramwell 2005, 109).

Responsabilidad ng manunulat na isakuwadro ang mga bahagi ng kasaysayang magtataas ng politikal, ideolohikal, at makabayang perspektiba hindi lamang para sa kaniyang kasalukuyan kundi maging sa pagbibigay nito ng panibagong pagtanaw sa nakaraan. Ang pagkiling ng ilang mga detalye ng kasaysayan upang itaas ang layunin ng bayan ay isang

paraan upang iangat ang mga malikhaing akdang historikal. Sa ganitong poetika, magkakaroon ang bagong henerasyon ng repositoryo ng mga alaala ng nakaraan na humuhulagpos at humahamon sa kasaysayan upang mabago ang kasalukuyan.

Tulad ng unang giit, maging ang historikal na kathang pambata ay may kinikilingang ideolohiya. Idiriin din ito ni Rolando dela Cruz sa isa niyang artikulo:

Masasabing dalawa ang pambansang suliranin kaugnay ng konteksto ng pambansang literatura sa Pilipinas. Una, ay ang kamalayang nagbabandila sa mga kaisipan ng Kanluran at tumatalikod sa mga paniniwala at kulturang Filipino... Ang ikalawa ay ang pananatili ng dominasyon ng dating mga kolonisador sa pandaigdigang kaayusan. Ito naman ay dulot ng pinagsamang kapangyarihan ng dating kolonisador at ng internal na mga suliranin ng Pilipinas. (dela Cruz 1993, 10)

Hindi pa malinaw ang ating tunguhin bilang bansa, ayon kay de la Cruz, kung kaya't kailangang bumalik sa konsepto ng pagkanasyon ang mga Filipino. Mabuting magsimula sa pagmumulat ng kamalayan ng mga bata upang maumpisahan ang pagpapakilala ng ating kasaysayan at pagiging Filipino at “makumpuni ang mga lamat ng pagkanasyon ng kanilang lahi” (dela Cruz 1993, 11).

Sa pamamagitan ng malikhaing akdang historikal, maaaring magkaroon ng mga alaala ng nakaraan ang mga batang mambabasa ng punyagi ng mga Filipino, gaaano man ito kaliit. Tulad ng isang maingat na historyador, sentral sa tungkulin ng manunulat ng piksiyon ang pagtutuwid ng kasaysayan at pagbuwag sa mga mito ng nakaraan.

Sa papel na ito, susuriin ang limang panitikang pambata na isinulat ni Augie Rivera na magkatuwang na inilimbag ng United Nations Children's Fund (UNICEF) at Adarna House. Naging konsultant sa kasaysayan ng mga aklat si Dr. Luisa Camagay. Sa pabalat ng mga nabanggit na mga aklat, ipinakilala ang kahalagahan ng UNICEF na nangangalaga sa pagtataguyod ng Unibersal na Kumbensiyon hinggil sa Karapatan ng Bata. Sentral sa mga aklat ang pagtalakay sa mga isyu ng

child domestic labor / wholesome recreation, child labor / racism, karapatan sa edukasyon, pamumuhay sa tahimik na pamayanan, at proteksiyon laban sa pang-aabuso, panganib, at karahasan. Tinalakay rin sa limang aklat ng Batang Historyador, serye ng mga aklat ng Adarna House ukol sa kasaysayan, ang kalagayan ng bata sa iba't ibang yugto ng kasaysayan mula sa pre-kolonyal na lipunan hanggang sa panahon bago ang Batas Militar. Bagaman napakaganda na nitong simulain, mahalagang tanong rin kung bakit nagtatapos lamang ang pagkukuwento sa nakaraan sa panahon lamang ng napatalsik na Presidenteng Ferdinand E. Marcos. Marami nang iba pang mga presidente ang nanungkulan matapos ang Batas Militar at lalong marami nang mga pagbabagong nangyari sa kasaysayan ukol sa kalagayan ng mga bata. Higit sigurong dapat makita ang kalagayan ng mga batang Filipino matapos pumirma ang Pilipinas sa kasunduan ng iba't ibang mga bansa sa Kumbensiyon ng Karapatan ng mga Bata.

Sa kronolohikal na paraan aanalisahin ang maiikling kuwentong pambata, mula sa panahong prekolonyal, *Si Diwayen bago Dumating ang mga Espanyol*, *Si Segunda sa Panahon ng mga Espanyol*, *Si Juanito sa Panahon ng Amerikano*, *Si Pitong sa Panahon ng Hapon*, at *Si Jhun-Jhun Bago Ideklara ang Batas Militar*.

Si Diwayen, ang AlipingTagapagligtas ng Prinsesa

Kasarian at uri ang tinatalakay sa kuwentong *Si Diwayen bago dumating ang mga Espanyol* (Rivera 2001a). Mahusay ang pagkakapili ng pangalan ng siyam na taong gulang na si Diwayen. Sa tunog ng pangalan, mahihinuha na hindi pa ito nababahiran ng impluwensiyang kolonyal. Bukod doon, ang unang bahagi ng pangalan na Diwa ay maaaring hindi lamang nangangahulugang isip, konsepto, malay, o idea kundi tumutukoy rin sa pagiging ada o lakambini (diwata) na matibay na pinaniniwalaan sa panahong ito na malaki ang pagpapahalaga ng mga babae sa lipunan. Nagsimula ang kuwento na naglalambitin sa punong kaymito si Diwayen nang makita ang sanlaksang balang na kakain sa kanilang pananim. Agad siyang bumaba habang inililis ang kaniyang malong na nagpapakilala ng kultura niyang mula sa Mindanao. Ang pagsalakay ng balang ay dahil sa “Poot daw ng diwatang si Lalawon ang nagdulot ng mga balang, ayon sa haka ng marami” (ibid., 6; akin ang diin).

Makikita na ang nagkukuwento sa naratibo ay labas sa komunidad ng batang si Diwayen sa pagsasabi ng salitang “daw” at “haka.” Hindi ipinakikilala si Lalawon bilang diyosang pinaniniwalaan ng komunidad kundi ito ay haka lamang ayon sa nagkukuwento na hindi natin alam kung sino. Makikita rito ang pagdidistansiya ng tagapagsalaysay sa kulturang isinasalaysay. Ipinakikita sa paggamit ng “daw” at “haka” na hindi ito totoo ayon sa punto de bista ng tagapagsalaysay. Ngunit dahil na rin sa pagdidistansiyang ito, naipapahayag nang hindi tahasan ang nararapat na paniwalaan at hindi dapat paniwalaan, ang “higit na mataas na relihiyon” at “higit na mababang relihiyon.” Maaaring maging lunsaran ito ng pagtalakay ukol sa paggalang sa mga paniniwala sa relihiyon.

Ipinakikila rin sa kuwento ang konsepto ng datu na siyang pagsasanglaan kay Diwayen sa pamamagitan ng gaon. Dahil magugutom ang pamilya, puwersado si Diwayen na magsilbi sa bahay ni Datu Bulawan. Ipinakikita rin ang kultura ng pagta-tattoo na nasa katawan ng datu at maging ng instrumentong tulali na tinutugtog ni Diwayen sa tuwing malungkot siya. May pagtatangka ang teksto na ipakita ang kultura sa Visayas sa panahon ng prekolonyal na lipunan. Ipinauunawa nito ang konsepto ng binukot. Makikila ni Diwayen si Prinsesa Lunhaw, ang binukot na anak ng datu na pinagbawalang tumapak sa lupa. Sa kanilang pagkakaibigan, makikita ng prinsesa ang kanilang pagkakaiba ni Diwayen sapagkat hindi maaaring maglaro si Diwayen sa panahong nagtatrabaho ito. At naisipan niyang kausapin ang ama ukol dito:

Prinsesa Lunhaw: Ama, bakit po ba kailangan pang magtrabaho ni Diwayen? Wala na po siyang inatupag kundi trabaho. Wala na tuloy siyang panahong makipaglaro sa akin!

Datu: *Ganoon talaga, anak. Si Diwayen ay isang alipin. Ganiyan talaga ang kaayusan dito sa atin— may iba’t ibang klase ng tao, may iba’t iba ring tungkulin...At ikaw, ang tungkulin mo ngayong gabi ay ...ngumiti. Sige na, isang matamis na ngiti?* (ibid., 15; akin ang diin)

Idinidiin sa diyalogo na may mga taong sadyang ang tungkulin ay ang pagiging alipin at may mga taong ang tungkulin ay ang maging pinuno o panginoon. Sa ganitong pagpapaliwanag ng datu, nangangahulugang mananatili ang pagiging alipin ng isang tao sapagkat ito ang “sadyang tungkulin” niya. Hindi ipinaliliwanag na ang “kaayusan sa lipunan” tulad ng pang-aalipin ay hindi nagaganap ayon sa konsepto ng mga Europeo ng slavery o pang-aalipin.

Sa kuwento, walang kalayaan ang aliping si Diwayen sa paglalaro kapag maraming gawain sa kusina:

Ngunit minsan, wala na siyang oras na makapaglaro o makapaglibang. Tambak kasi ang mga gawain sa kusina, lalo na kapag may piging o may darating na mga bisita ang datu mula sa ibang lupain. (ibid., 12)

Subalit ang ganitong konsepto ng pagiging alipin sa prekolonyal na lipunan ay hindi tunay na naganap sa kasaysayan ng bansa. Ayon kay William Henry Scott (1999, 133), ang mga alipin o *oripun* ay kasapi ng kaniyang sambahayan at ang mga aliping ito ay “sumususo mula sa iisang dibdib na tulad ng kaniyang mga anak at ang iba’y hindi halos mapag-iba ang katayuan sa mga timawa o mga *freeman*.” Ang mga batang ipinanganak sa loob ng pamamahay ng datu ay maaari ngang maging sibin o paborito ng datu at itinuturing na hindi iba sa kaniyang mga tunay na anak. Sa sinipi nga ni Teodoro Agoncillo na akda ni John Leddy Phelan, sinabi ni Phelan na sa konsepto ng prekolonyal na lipunan ng Pilipinas, mali ang pagkakasalin ng salitang *alipin* tungo sa konseptong *slave* ng mga Europeo. Ayon pa kay Phelan:

To call the pre-Hispanic system of labor organization slavery, as the Spaniards invariably did, is misleading. The whole arrangement had much more in common with debt peonage and sharecropping than it did with the European conception of chattel slavery. (Nasa Agoncillo 1977, 34)

Sa sistema ng pagkakahati ng lipunan, may oportunidad para sa pag-angat sa antas panlipunan ang mga alipin (Scott 1999, 135). Sa katunayan, hindi sila mga alipin na gaya ng sa konsepto nito ng mga

Europeo kundi mga dependiyente (Agoncillo 1977, 34). Ayon nga kay Mary Jane Rodriguez (2000, 24):

Isang relatibong kapantayan ang nanunuot sa diwa sa mga ugnayang panlipunan sa loob ng bayan. May hirarkiya ng kapangyarihan subalit ito'y nakabatay sa ideya ng pagkakasunod-sunod at hindi pagkakahati-hati ayon sa posisyon o tungkuling ginagampanan sa lipunan.

Kung gayon, hindi nababatay sa dominasyon ang pagkakahati ng lipunan subalit lumalabas na ito'y batay sa pang-aapi at pagtatanggal ng karapatan ng mga bata sa kuwentong *Diwayen*.

Sa parehong kuwento, naipakita ng ilustrasyon ni Paolo Lim ang kultura ng mga datu na puno ng tattoo lalo na ang mga mandirigmang itinuturing na matapang. Ngunit mahusay rin marahil na ipakita na ang mga datu ay mayroong mga tattoo sa mukha upang ipakita ang kanilang "pagka-datu"; ibig sabihin ay nakamit nila ang antas na ito dahil na rin sa kanilang katapangan.

Gayundin, naipakita sa mga larawan ang malong na kasuotan ng mga babae. May tattoo rin ang mga babae, sa kamay nga lamang na para lamang sa estetika bagaman hindi naipakita sa mga imahen.

Kapansin-pansin ang tattoo ng ama ni Diwayen na nagsasabing siya marahil ay isang mandirigma. Sa lipunang prekolonyal, reserbado ang karapatan sa pagkakaroon ng tattoo sa katawan at dibdib para sa mga mandirigmang bagani (karaniwang datu). Ayon kay Scott (1999, 20), ang mga tattoo o "batuk" ay simbolo ng katapangan: "Maaari lamang silang magkabatuk kung ang isang lalaki ay nakidigma nang may akmang tapang, at tulad ng modernong dekorasyong pang-militar, dumarami ito habang may mga karagdagang kabayanihan." Nasa kamay at baywang ang unang mga batuk ng mandirigma, pagkatapos isusunod ang abdomen at pagkatapos pa ng maraming pakikidigma maaaring malagyan ng batuk ang likod. Dagdag pa ni Scott (ibid., 21), higit ang pagka-elite ng mga may batuk sa mukha na nakapagpaparuwag sa mga kaaway dahil ito ang pinakahuling inilalagay kung kayat "ang mga batuk sa mukha, mula tainga hanggang babà hanggang mata ay limitado lamang sa pinakamatapang at pinakamatatag na mandirigma.

Sa paglalarawan ni Lim sa pahina 8-9 ng kuwento, halos walang pagkakaiba ang mga batuk ng mga kasama ng datu sa mga batuk ng kaniyang mga kausap na lalaki. Ngunit sa pagiging datu, dapat na higit ang karanasan sa pakikidigma nito kaysa iba. Tila nagsisilbing dekorasyon lamang tuloy ang mga tattoo sa kuwento.

Magpapatuloy ang pagiging alipin ni Diwayen hanggang isang araw ay naglaro sila ng prinsesa sa gitna ng kagubatan dahil sa pamimilit ng huli. Isang baboy-damo sana ang sasalakay sa prinsesa ngunit mabilis na sinibat ito ni Diwayen ng matulis na sanga nang hindi isinasalangalang ang personal na kaligtasan. Mahirap mang paniwalaan, kailangang panatilihin ang suspension of disbelief, ngunit naitaboy ng matulis na sanga ang baboy-damo nang hindi sinasalakay si Diwayen.

Nagalit ang datu nang malaman ang pangyayari. Pinagsisigawan ang lahat ng mga bantay at “binagyo ng pangaral si Prinsesa Lunhaw” (2001a, 25). Inakala ni Diwayen na sisigawan din siya ngunit sinabihan siya ng datu na:

Kahanga-hanga ang ipinakita mong katapangan at malasakit sa aking anak at bilang pagtanaw ng utang na loob, ipagkakaloob ko sa iyo ang iyong kalayaan! (2001a, 26)

Ang isyu ng pagpapalaya dahil sa pagsasakripisyo ng sariling buhay ng isang batang alipin para sa prinsesang anak ng datu ay nagpapatibay ng pagtinging walang halaga ang buhay ng alipin kung hindi ito gagamitin para sa nakatataas ang uri o pinagsisilbihan sa lipunan.

Ang paglalarawan ng “kabayanihan” ni Diwayen sa pamamagitan ng pagsalba sa buhay ng prinsesa ay lehitimisasyon din ng kaniyang pagiging alipin; samakatwid tungkulin niyang ialay ang sariling buhay sa kaniyang panginoon, isang tunay na katuparan ng pagkakaalipin. Ang parikala rito ay ang katotohanang maaari lamang makakamtan ni Diwayen ang kalayaan sa pagsuong ng buhay sa pamamagitan ng tiyak kamatayan. Ginamit ang pampanitikang estilo (literary device) na *deus ex machina* sa kuwento kaya’t hindi sinuwag at pinatay ng baboy-damo si Diwayen. Kung ganito ang pagtingin ng teksto ukol sa sistema ng

pagiging “alipin” noon, walang pagpipilian ang aliping si Diwayen kundi iligtas ang prinsesa upang hindi siya maparusahan.

Anuman ang gawin, tiyak na kamatayan ang susuungin niya kung hindi nga lamang nagkaroon ng mapaghimalang kamay ng Diyos na magsasalba sa kaniya. Sa teksto, ang nosyon ng kalayaan ay napakaindibidwalistiko—hindi isinasaalang-alang ang kapalaran ng iba pang mga alipin na may kapantay na karapatang “lumaya.” Sa ganitong konteksto, hindi nito binabatikos ang dominasyon ng panginoong datu bagkos ay nilelehitima nito ang pagkakaroon ng alipin sapagkat nananating alipin ang mga taong may malaking pagkakautang at hangga’t hindi naipapakita ang katapangan sa pamamagitan ng pagsasakripisyo ng buhay, mananatili silang alipin. Kailangang isakripisyo ng batang alipin ang sarili para sa mga nakatataas sa lipunan.

May suliranin sa pagkakahong tulad ng sa kulturang Europeo, ang lipunang Filipino sa prekolonyal na panahon ay may nanaig na konsepto ng eksploytasyong labag halimbawa sa unibersal na karapatang pambatang na isinusulong ng UNICEF—ang organisasyong kapuwa naglimbag ng kuwento. Ang sistemang pang-aalipin na naganap sa mga bansang mananakop ay iba sa sistema ng oripon o alipin sa prekolonyal na lipunang Filipino. Ang pagiging pamantayan ng Kumbensiyon ng Karapatang Pambata sa pagbabansag ng paglabag sa karapatan ay marapat na ilapat sa kultura, politika, at kaayusang panlipunan sapagkat may partikularidad ang konteksto na hindi naaayon sa isinusulong na unibersalismo ng karapatang pambata maging ng UNICEF.

Si Segunda, sa Gilid ng Kasaysayan

Tinatalakay sa ikalawang libro ang kalagayan ng mga bata at ang usapin ng kasarian at edukasyon sa panahon ng Espanyol. Sa *Segunda, Noong Panahon ng Espanyol* (Rivera 2001b), mahusay na ipinakita sa paggamit ng mga salitang Espanyol ang pagtuturo ng dasal ng padre sa mga batang Filipino. Nakatutuwa rin naman ang tono ng kuwento mula sa pagkukuwento na nasa ikatlong panauhan sapagkat kitang-kita ang pagkayamot ng padre at pagkaantok ng mga bata (sa larawan) sa mga dasal na hindi naman nila nauunawaan. Nakatutuwa rin naman ang pagiging pilya ng batang si Segunda na nagsabing hindi niya kailangang matutong

magdasal sapagkat bata pa siya at matagal pa bago siya kunin ng langit. Akmang-akma ang paggamit ng pangalang Segunda sapagkat makikita ang kalagayan niya bilang “segunda” lamang sa lipunan dahil sa kaniyang pagiging babae, bata, at nagmula sa angkan *indio* at mahirap.

Sa kaniyang paghahatid ng labada sa marangyang bahay ng isang nagngangalang Hidalgo, mahihinuha ni Segunda ang kaniyang kaibahan ng kalagayan sa buhay sapagkat nabibilang sa panlipunang uring Ilustrado ang mga nakatira rito. Kuwela rin ang pagpapakita na ang pilyang si Segunda ay naninilip sa siwang sa dingding ng isang batang lalaking tinuturuan ng mga bagong kaalaman. Ang paninilip na ito ni Segunda ay talinghaga pa rin ng kaniyang pagiging Segunda sa lipunan na hindi nakararanas ng anumang uri ng edukasyong labas sa turo ng simbahan sapagkat siya’y babae at mahirap lamang.

Taliwas sa kaniyang inaasahan nang maikuwento ito sa mga magulang, hindi siya mabibigyan ng espesyal na leksiyon sapagkat siya’y mahirap lamang. Idiriin ng kaniyang tatang na ang dapat niyang pag-aralan bukod sa mga dasal ay mga “pananahi, panunulsi, pagluluto at iba pang mga gawaing-bahay” (ibid., 15) at maging ng pagtatrabaho sa bukid. Nagpapakilala lamang ito ng pagiging patriyarkal ng lipunan sa panahon ng Espanyol. Sa kabila ng mga bagong gawaing itinuro sa kaniya, inasam pa rin niyang matutong bumasa, sumulat, at magkuwenta (arithmetic), nangyari ito nang makilala niya ang batang mayamang nakatira sa bahay na bato.

Nakuha ni Segunda ang kaalamang nais niyang pag-aralan sa pamamagitan ng paligsahan. Naglaro sila ng trumpo at nang manalo si Segunda’y tinuruan siya ng batang si Felipe ng kaniyang pinag-aaralan. Pansinin na ang tagpuan ng paglalaro ay sa plasa—isang pampublikong lugar. Dahil natalo, lihim nga siyang tinuruan ng batang si Felipe sa bukid sa ilalim ng punong mangga. Sa kabuuan ng tag-araw, matapos ang lihim na mga leksiyon, tinuturuan naman siya ni Segunda na umakyat ng mga puno, maglaro ng trumpo, at magpalipad ng saranggola. Ipinakikita ng kuwento ang kakayahan ng batang babaeng magturo ng mga bagay na hindi alam ng batang lalaki. Nagtapos ang kuwento sa magandang samahan ng dalawang bata habang patuloy ang kapuwang pagtuturuan sa ilalim ng punong mangga.

Nais na idiin ng kuwento ang karapatan ng mga bata, babae man o lalaki, mahirap o mayaman, na magtamasa ng edukasyon. Tulad ng sa istorya ni Diwayen, ipinakita ng naratibo ang kalagayan ng isang indibidwal na batang babae ngunit hindi ang kalagayan ng mga batang babae sa loob ng lipunan. Kung kaya't hanggang sa pagtatapos ng kuwento, mananatiling lihim ang pagtuturuan ng dalawa sa bukid sa ilalim ng punong mangga na hindi abot ng pueblo kung saan nakamata ang matalas na paningin ng mga prayle.

Hindi itinuturing na mahalagang usapin ang edukasyon ng mga babae sa loob ng isang patriyarkal at kolonyal na lipunan. Nananatili lamang sa personal na antas at hindi nakikita bilang estruktural na problema ang kawalan ng edukasyon. Makikita na ni hindi ipinagbigay-alam ni Segunda sa kaniyang mga magulang ang kaniyang mga leksiyon.

Ang isyu ng edukasyon ay hindi pang-indibidwal kundi panlipunan. Mapapansin sa kuwento na si Segunda ay hindi man lamang nakasaksi ng mga pangyayari sa lipunang Espanyol na punong-puno ng kabuktutan at kaapihan dahil sa ginawang pananakop sa mga Filipino; partikular na halimbawa nito ay ang hindi niya pagkakaroon ng edukasyon. Isang magandang lunsaran ang kuwentong pambata sa pagtalakay ng kalagayan ng edukasyon at ng mga babae sa lipunan. Kung matalas ang guro sa pagtalakay ng edukasyon, babahagi niya ang karanasan ng kababaihan ng Malolos na tumaliwas sa tuntunin ng kolonyal na lipunan at nagpetisyong magbukas ng paaralan para sa kanilang pag-aaral ng Espanyol. Kolonyal man at nasa kamay lamang ng mayayamang angkan ang ganitong anyo ng mga petisyon, mahalaga ang pagtalakay ng kasaysayan ukol sa mga babaeng nagnanais magkaroon ng tinig sa isang lipunang patriyarkal. May mga puwang man sa kuwentong pambatang ito, ang guro ang siyang dapat na mag-aral nang husto upang punan ang ganitong mga kakulangan.

Sa guhit ni Pepper Roxas, mahusay na ipinakita ang kultura ng ikalabinsiyam na siglo, mula sa mga kalmen na suot-suot ng mga relihiyosong indio hanggang sa baro't saya at bahay-na-bato. Sa huling bahagi, may tangka ang ilustrasyon na ipakita ang pagkakapantay ng babae at lalaki sa pamamagitan ng mangga at trumpo. May binary opposition dito. Ang trumpo ay simbolismo ng kultura at sibilisasyon. Si Felipe bilang ilustrado at lalaki ang tagapagtaguyod ng kultura, sibilisasyon,

at edukasyon, kung kaya't simbolo siya ng trumpo. Samantalang ang mangga bilang simbolo ni Segunda ay tumutukoy sa kalikasan (nature). Si Segunda ay mahirap na bata, babae, at indio ay ang kalikasang kailangang isibilisa. Makikita sa ilustrasyon ang herarkikal na relasyon ng nasa sentro at laylayan.

Taliwas sa dalawang naunang kuwento, ang mga pangunahing tauhan sa tatlo pang kuwento ay nakasaksi at nakaranas ng paghahayag ng kasaysayan. Pawang mga lalaki ang mga batang ito na lalabas ng kanilang mga tahanan at personal na mga espasyo at papasok sa publikong mga espasyo.

Matam-is ang Asukal sa Amerika

Kuwento ng labindalawang taong gulang na bata na nagtatrabaho sa asyenda sa Negros ang *Si Juanito, Noong Panahon ng Amerikano* (Rivera 2001c). Bukod sa paglabag sa karapatan ng bata sa puwersahang pagpapatrabaho sa mga batang gaya ni Juanito, layunin din ng kuwento na ipamalas ang kawalan nila ng karapatang maglaro, mag-aral, makapiling ang pamilya, at manatili sa bansang kinagisnan.

Nagsisimula ang istorya sa pagpapakita ng kultura ng paggawa sa plantasyon ng tubó. Ang pagtulong ni Juanito sa kaniyang ama sa pagkatas ng tubó habang nakasakay sa kalabaw ay nagpapakita ng kagaanan ng trabaho sa asyenda. Tila ito laro para sa batang si Juanito. Kalauna'y ipinakilala ng kuwento ang konsepto ng *duma-an* o mga permanenteng trabahador sa asyenda. Pagsapit ni Juanito ng labindalawang taong gulang ay naging *duma-an* siya, isa sa mga “nagtatanim, nag-aalaga, nagtatabas, nagkakarga sa kariton at naghahatid ng mga tubo sa gilingan” (ibid., 7). Sa kabila ng mahirap na trabahong ito, ipinakita sa teksto na nabibigyan naman ng panahon ang mga bata na makapaglaro ngunit ang larong ito ay dapat pa ring tumugon sa kanilang batayang pangangailangan kaya't panghuhuli ng daga na maaaring maipang-ulam ang pinaka-“laro” ni Juanito. Tila isinantabi ng teksto ang madilim na realidad ng pananamantala ng panginoong maylupa sa mga manggagawa sa Negros. Sa katunayan, sa panahon ng pananakop ng mga Amerikano sa Negros noong 1899, matagal nang nakipagtutunggali ang mga magsasaka, mga pulahanes, kabilang na ang lider na si Papa Isio laban sa mga kolonisador—una ay

laban sa Espanya, ikalawa ay laban sa mga Amerikano dahil sa talamak na kagutuman at kahirapan sa bansa. Sa pagtatayo nga ng tinatawag na “Negros Republic” ng mga asendero sa pangangalaga ng mga Amerikano noong 3 Marso 1899, makikita ang tunggalian sa pagitan ng magsasaka at panginoong-maylupa na nakikutsaba sa mga mananakop (Constantino 1970, 276-278; Agoncillo 1977, 219-220). Hindi nawawala ang tunggalian hanggang sa kasalukuyang panahon sa pagitan ng magsasaka at panginoong-maylupa.

Dumating isang araw ang isang Mr. Judd, isang Amerikanong nanghikayat na magtrabaho sina Juanito sa Hawaii, ipinangalandakang mataas ang suweldo doon—16 dolyar para sa mga nasa hustong edad, 12 dolyar sa mga menor de edad (15-18 taong gulang) at at 10 dolyar para sa mga babaeng may edad 15 pataas, subalit ang suweldong ibinibigay sa mga manggagawa sa Hawaii ay 18 dolyar. Mahusay itong impormasyong ipinakita ng may-akda upang makita ng mga mambabasa ang kaibahan ng pagtrato sa paggawa dahil lamang sa edad, kasarian, at lahi.

Dahil sa relatibong mataas na suweldo doon, nahikayat ang mag-amang Juanito at iba pang manggawa sa Negros na pumunta sa Hawaii noong 1923, at nagbiro pa ang kaniyang ama na: “Noy, sigurado nga mas matam-is ang asukal didto sa Amerika” (Rivera 2001c, 14)

Nakatulong ang Hiligaynon (“matam-is” para sa “matamis” at “didto” para sa “dito”) sa pagpapakilala ng wika ng mga Negrense sa kuwento. Sa pagtatapos ng kuwento, makikita ang halaga ng maikling pahayag na ito ng ama ni Juanito.

Sa loob ng barkong sinasakyan, nakakilala pa si Juanito ng ibang mga batang manggagawa. Ngunit panandalian lamang ang pangangarap ng isang *matam-is* na asukal sa Amerika sapagkat nakaranas silang matulog sa tulugang tilang para sa mga hayop, at masampal, matadyakan, o malatigo ng Amerikanong may-ari ng plantasyon. Sampung oras silang nagtatrabaho kada isang araw at wala nang panahon pang maglaro ni Juanito. Higit na gustong pagtrabahuhin ng may-ari ang mga bata dahil mas madali raw silang matuto sa gilingan kaysa matatanda. Ni hindi naibigay ang 12 dolyar na sahod sapagkat binawasan pa ito ng 2 dolyar. Nang tanungin kung bakit, nagsisilbi raw kasi itong insurance at isasauli

rin kapag natapos na ang kontrata. Lalo pang lalala ang pananamantala nang ipakita ng teksto ang pagbibinyag ng bagong pangalan ng may-ari kay Juanito ng “Johnny.” Matingkad na naipakita ni Rivera ang dominasyon sa pagpapangalang ito ng Amerikanong panginoong-maylupa na nagbibigay ng karapatang ariin ang taong nasasakupan niya.

Nang matapos ang kontrata nang taong 1926, nagdesisyon si Juanito na manatili sa Amerika kahit na gustong-gusto nang umuwi ng kaniyang ama. Nagtapos ang naratibo na tinitikman ni Juanito ang katas mula sa tubo at nasabing: “Mali si Tatay. Indi naman pala mas matamis ang asukal diri sa Amerika kaysa amon. Magkasintam-is lang” (ibid., 31).

Nakapagtataka ang huling tinuran ng batang si Juanito. Maraming dapat sagutin na tanong: Bakit kailangang manatili ng pangunahing tauhan sa Amerika at hindi nililinaw ng teksto ang dahilan ng bata upang manatili roon? Ano ang kahulugan ng pagsasabing magkasintamis lamang ang asukal sa Amerika at Pilipinas? Ang asukal ba sa naratibo ay tumutukoy sa kaniyang mga karanasan sa buhay na matamis? Kay hirap nitong makita para sa isang batang manggagawang nakaranas ng pag-aglahi, eksplotasyon sa uri at edad sa ilalim ng malupit na Amerikano sa banyagang lupain. Kung hindi nakita ni Juanito ang kamalian sa pag-aglahi at pambubugbog, may napakalaking kamalian sa kamalayan niya. Nang panatilihin ng akda si Juanito sa Amerika sa kabila ng lahat ng malupit na karanasang nakikitang matamis, tinanggal na niya ang pagiging Filipino ng bata. Tinalikuran ng bata ang sariling bayan.

Mapupunan aman ang ganito kalaking puwang sa pagsusulong ng makabayang perspektiba sa mga larawan sa kuwento. Sa huling pahina, ipakikita ng ilustrador na si Jose Miguel Tejido ang bulok na mansanas na inuod at binabangaw. Ipinakikita nito ang bulok na American dream. Nagsisilbing simbolo ng kolonyalismong Amerikano ang mansanas na iyon—makintab at mapula ang labas ngunit bulok ang kaloob-looban. Ang “word-picture interanimation” o symmetry sa pagitan ng teksto at larawan ay nawala. Nagpakita ang mga larawan ni Tejido ng realidad na kulang, nawawala, at hindi ipinakita ng teksto.

Nakatulong nang malaki ang mga larawan sa paglalahad ng ibang adyenda sa teksto. Naglahad ng ibang kasaysayan ang mga imahen na nagsasakuwadro ng politikal, ideolohikal, at makabayang adhikain.

Sa susunod na kuwento, matutunghayang muli ang pagpasok ng kapangyarihan ng Amerika sa buhay at kamalayan ng mga Filipino.

Tagapamudmod ng Tsokolate't Kalayaan

Sa istoryang *Pitong, Sa Panahon ng Hapon* (Rivera 2001d), si Pitong ay batang nakasaksi at nakaranas ng pananakop at pang-aalipusta ng mga Hapon. Layunin ng aklat na ipakita ang kahalagahang mabigyan ng proteksiyon ang mga bata laluna sa panahon ng digma at armadong labanan.

Makikita sa umpisa ng kuwento ang nagbubunyi pang si Pitong na nakaupo sa sanga ng punongkahoy habang pinanonood ang pagdating ng mga eroplanong sakay ang mga Hapon. Panahon na ng ikalawang digmaang pandaigdig kaya't lumikas ang kanilang pamilya mula Tarlac tungong Malabon.

Marami siyang naranasang kakatwa sa panahon ng pananakop ng Hapon, nakita niya ang pagmamarka ng teritoryo ng mga Hapon sa dambuhalang mapa, naglakad sila nang napakalayo dahil walang masakyan, natutong kumain ng kamote, kastanyog, at iba pa sa panahon ng taggutom, at nakasaksi ng paggamit ng “mickey mouse money” at pakikipagpalitan ng pagkain at gamit sa halip na gumamit ng kinagisnang pera. Nakaramdam rin si Pitong ng pagkalito nang pag-aralin siya at pinagsalita ng Niponggo habang iwinawagayway ang bandila ng Hapon. Nakatatawa ang larawan ni Pitong na tila antok na antok habang nagwawagayway ng bandila.

Mapait naman ang naranasan niyang pambabatok nang malakas ng sundalong Hapon dahil hindi siya nakayuko nang magdaan sa harap nito. Pinakamalala sa kaniyang naranasan ang pagtatraydor ng kapuwa Filipino—isang Makapili—sa kaniyang ama na isinuplong na isang gerilya. Pinahirapan at nakulong ang kaniyang ama. Dito biglang mapuputol ang naratibong ukol sa perspektiba ni Pitong. Naging tila ulat ang akda sa halip na maglarawan ng mga pangyayari upang ibalita na:

Taong 1945, nang magbalik ang mga Amerikano sa Pilipinas, sumuko ang mga Hapon at tuluyang natapos ang giyera... Nagbunyi ang lahat *dahil sa natamong kalayaan*...Kabilang si Pitong, tatay, nanay, at tiya sa mga paulit-ulit na pumila sa plasa para sa ipinamimigay ng mga Amerikano na mga pagkain, gamot, magasin, tsokolate, de-lata, at iba pang mga bagay na matagal ding ipinagbawal noong panahon ng mga Hapon. *Napanatag ang lahat sa panunumbalik ng katahimikan. Pakiramdam ng marami, sa wakas ay nagising na rin ang mga Filipino sa tatlong taong bangungot na kanilang kinasadlanan.* (ibid., 29; akin ang diin)

Ipinahayag ng teksto na dahil sa Amerika, natamo ng Pilipinas ang “kalayaan” at nanumbalik na ang “katahimikan” at tapos na ang “bangungot.” Sa pagtatapos ng istorya, nakaupo si Pitong sa loob ng tren papuntang Tarlac, ang kaniyang bayan. Naisip niyang ikuwento sa kaniyang mga kaibigan ang lahat-lahat ng kaniyang naranasan:

Lahat-lahat. Wala siyang pipiliin. Mapait man o matamis. O kahit mapait-matamis, *tulad ng imported na tsokolateng nilalantakan niya ngayon.* (ibid. 31; akin ang diin)

Sa pagpapakita na kumakain ng imported na tsokolate si Pitong at inilalarawan bilang mapait-matamis, ipinamalas ng naratibo ang ginampanang papel ng mga Amerikano bilang tagapagligtas, bilang tagapagbigay ng kalayaan. Kung ang tsokolate ay talinghaga ng kaniyang mga karanasan na mapait at matamis, ang pait ay tumutukoy sa lahat ng mapait na karanasan sa ilalim ng Hapon at malinaw na ang matamis ay ang imported na kalayaang mula sa mga sundalong Amerikano. Paano babasahin ang mga salaysay ng kasaysayan? Kanino ang punto-de-bistang ang mga Amerikano ang nagbigay ng kalayaan?

Nawala sa teksto ang ilan sa mahahalagang bahagi ng kasaysayan: Ang partisipasyon ng mga Filipinong gerilya, ng HUKBALAHAP, sa pagpapalaya ng bayan. Nang matapos ang pagbibigay ng “liberation,” agad na isinagawa ng Amerikano ang pagpapatibay ng kanilang hegemoniya sa pamamagitan ng parity rights na maninigurado ng eksplotasyon ng likas na yaman ng Pilipinas, kapangyarihan sa transportasyon, at lahat

ng aspekto ng ekonomiya; ibig sabihin maging sa retail trade, higit ang karapatan ng Amerikano kaysa mga Filipino (Agoncillo 1977, 441 at 495).

Komplimentaryo naman ang guhit ni Marcus Nada sa teksto ni Rivera. Ipinakita si Pitong bilang batang naging biktima ng kalupitan ng mga Hapong sakang. Nagtutugma ang teksto at larawang iginuhit na nagbubunyi ang mga tao sa pagdating ng Amerikano. Ipinakita rin ni Nada ang pantay na bandila ng Pilipinas at Amerika. Iniiwan ng imahen ang tila pantay na relasyon ng dalawang bansa.

Saan nagmumula ang kamalayang tagapagbigay ng kalayaang matamis ang mga Amerikano at bakit isinakuwadro ang 'paglantak sa imported na tsokolate' bilang bersiyon ng kasaysayan? Hindi maitatatwa na may uri ng hegemoniya ang namamalagi at namamayani sa kamalayan hindi lamang sa teksto kundi maging sa realidad. Marahil ang paglantak sa imported na tsokolate ang magpapaliwanag ng hiram din nating kamalayan. Sa naratibo, nagising man ang mga Filipino sa tatlong taong bangungot na dulot ng pananakop ng mga Hapon, sa katotohanan, hindi naman nagising sa mahigit isandaang taong bangungot ng kolonyalismo at neo-kolonyalismong dulot ng Amerika.

Sa kasunod na istorya, higit namang maidiriin ang pagtingin na iwas ang akda sa isyu ng neo-kolonyalismo.

Mga Larawan ng Sensura

Sa *Si Jhun-Jhun bago Ideklara ang Batas Militar* (Rivera 2001e), tinalakay ang pagsaksi at pagsisimula ng politikal na pagkasangkot ng isang bata laban sa diktadurya ng Pangulong Marcos noong unang mga buwan ng 1970. Ang sentral na metapora ng istorya ay ang kaliwang tsinelas ng kuya ni Jhun-Jhun, ang bida sa akda.

Sa panimula ng istorya, palaging hinihiram nang palihim ni Jhun-Jhun ang kaliwang tsinelas ng kaniyang kuya para sa larong tumbang-presyo dahil may agimat daw ito at lagi raw siyang nananalo dahil dito. Lumipas pa ang mga araw at napansin ng bata na wala nang panahon sa kaniya ang kuya niya. Malapit sa kaniyang binatilyong kapatid na

si Jaime si Jhun-Jhun noon, kung kaya't sinundan nito ang kuyang si Jaime na nagtatrabaho na sa pabrika sa murang edad. Mabilis ang mga pangyayari at nasaksihan niya ang simula ng pakikipagtunggali ng kuya niya sa mga pulis dahil sa isinasagawa nilang protesta sa makasaysayang Mendiola.

Sa naratibo, ipinakita ang pagtatago ng bata sa ilalim ng telang pula na magsisilbing device upang matakpan sa murang isipan ng bata ang nagaganap na karahasan. Nang matapos ang gulo, hindi na niya makita ang kapatid at ang tanging nakita niya ay ang pagkarami-raming nagkalat na tsinelas, kasama ang kaliwang tsinelas ng kaniyang kapatid. Naging desaparecido ang kapatid ni Jhun-Jhun.

Hindi na nakita si Jaime at sa pagtatapos ng kuwento, ipinakita ng larawan na si Jhun-Jhun na ang gumagamit ng kaliwang tsinelas ng kapatid. Pinigilan man ng nanay, sumasali na si Jhun-Jhun sa mga kilos-protesta. Ipinakita ang kalayaan ng isang bata na maging kalahok sa pagbabago o kaya nama'y maging mulat na saksi ng kasaysayan.

Subalit may iba namang usapin sa mga larawan sa aklat. May mga eksena na nagpapakita ng rali ng mga manggagawa at may mga placard sila na nakasulat ang mga salitang "Marcos diktador" o "US Imperyalismo, salot ng mundo." Subalit walang paliwanag sa teksto ukol sa mga salitang ito. Walang pagtatanong mula sa batang si Jhun-Jhun ukol sa ano ang dahilan ng malawakang mga protesta. Marahil hindi nga ito ang pokus ng naratibo.

Makikita sa ilustrasyon na gumamit si Brian Vallesteros ng mga kulay na pula, dilaw, at bughaw sa pagtalakay ng seryosong usapin ng imperyalismo at diktadurang Marcos. Sa pagiging "cartoon" at tila "anime character" ng pagkakaguhit, nawawala ang intensidad ng aksiyon dahil hindi makita ang galit ng mga manggagawa sa kabila ng paggamit ng dahas ng estado. Gayundin naman, sa ilustrasyon ni Vallesteros, ang mga salitang US-Imperyalismo ay hindi ipinakitang ganap, lagi itong bahagyang natatakpan ng ibang mga larawan. Tila nagkakaroon ng self-censorship sa ganitong paglalarawan. Maselan pa ring usapin ang ugnayan ng US at ng politika ng Pilipinas lalo't nasa kapangyarihan pa rin ang mga Marcos hanggang sa kasalukuyan.

Sa usapin ng pagsasalin, hindi naman isinalin sa bilingual na aklat ang mga salitang *Ibagsak, Marcos Diktador, US Imperyalismo, Salot ng Mundo* at maging ang *Makibaka, Wag Matakot* na nasa mga larawan at tekstong Filipino (ibid.,18-19). Bakit hindi naisalin sa Ingles ang mga ito? Mahusay na lunsaran ng diskusyon ang usapin ng estratehiya at metodo ng pagsasalin (kung literal o faithful translation, atbp.) sa mga akdang pambata lalo na at may isinasaalang-alang na mga larawan. Ang mga historikal na katha para sa bata/kabataan ay mahalagang ambag sa pagpapamalay ng kasaysayan sa salinlahi ngunit kailangang maging malinaw ang perspektiba sa pagsasalaysay ng mga akda.

Mga Kuwadro ng Paghulagpos sa Kasaysayan

Matagal-tagal na rin naman ang pakikibaka at pakikipaglaban ng mga historyador at manunulat sa pagpupunyagi ng kabayanihan at kadakilaan ng mga Filipino. Tulad ng nasabi ni dela Cruz, kailangang magsimulang muli ang mga aklat pambata sa suliranin ng pagkabansa sapagkat binubuo pa rin natin ang ating identidad bilang Filipino dulot ng ilang yugto ng kolonyalismo at neo-kolonyalismo sa ating bayan.

Sa limang historikal na akdang nasuri sa itaas, naisakuwadro ng mga akda ang mga pagkiling sa isang bahagi ng kasaysayang ukol sa usapin ng pagkaalipin, ng indibidwal na pagtingin sa kalayaan at edukasyon, ng pagtingin sa mga Amerikano bilang tagapaligtas na sasalungatin naman ng larawang anti-Amerikano sa akda, at ng magaan na pagtalakay sa batas militar. May pagtatangka ang mga akda na ihayag ang isyu ng uri, kasarian, at karapatang pambata subalit nakatali ang balangkas sa “unibersal” na kalagayan ng bawat tao, hindi naitatanghal ang sarili nating isyu sa kultura at identidad, politika, at kasaysayan. Naikukulong ang kasaysayan sa mga kuwentong ito dala na rin ng mga pagkiling o biases at marahil sa limitadong pagsangguni sa iba’t ibang aklat ng kasaysayan.

Walang nuetrality sa pagsusulat. At dahil binubuo natin ang ating identidad, kailangang maging malay ang manunulat sa pagtataas ng kasaysayang magtatas ng ating paghulagpos sa kapangyarihan ng mga bansang sumakop at patuloy na sumasakop sa ating ekonomiya lalo na sa ating kamalayan tulad ng bansang Amerika.

Ang mga historikal na katha para sa bata ay dapat na humuhulagpos sa dati nang mga kuwadro ng kasaysayan. Kung ang namamayaning kamalayan, halimbawa ay ang pagtinging tagapagligtas ang kolonyalista, kailangan ng mga panitikang magsasakuwadro ng kasaysayan at magtatanghal ng kagitingan ng mga Filipinong babalikwas sa hegemoniya ng Kanluran. Tunay na maaaring magtanghal ng kasalukuyang karanasan ang akda dahil ito nga ay kasaysayan (depende pa kung kaninong perspektiba) ngunit ang isa pang bahagi nito ay ang pagiging “fiction” at kung ganoon, maaaring isulat ang bago at malikhaing akda na salungat sa nakaraan. Maaaring umiwas ang may-akda sa pagiging laging talunan ng mga Filipino. Maaaring ipunyagi ang HUKBALAHAP at hindi ipakita ang pagdating ng mga Amerikano. Maaaring magtayo ng paaralang lihim para sa mga babae sa panahon ng Kastila. Maaaring isakuwadro ang maliliit na pagkapanalo sa dakilang eskala. Magtatanghal ito ng bagong kamalayan na tutuligsa sa diskurso ng neo-kolonyalismo.

Ito ang kapangyarihan ng mga historikal na katha para sa pagbuo ng bagong alaala ng mga batang Filipino.

Tala

(ENDNOTE)

- 1 May ginawang kritik ukol sa pantayong pananaw si Ramon Guillermo (2003) na may pamagat na “Pantayong Pananaw: Eksposisyon, Kritisismo, at mga Bagong Direksyon.” Ilan sa mga isyung tinalakay ay ang metodong hermeneutical at internal ng pantayong pananaw, maging ang paggamit ng Filipino at ang mga paratang na “nativist” ito.

Sanggunian

- Agoncillo, Teodoro A. at Milagros Guerrero C. 1977. *History of the Filipino people*. Quezon City: R.P. Garcia Publishing Co.
- Bramwell, Peter. 2005. Feminism and history: Historical fiction—not just a thing of the past. *Nasa Modern children's literature: An introduction*, ed. Kimberley Reynolds, 108-123. NY: Palgrave MacMillan.
- Constantino, Renato. 1970. *A past revisited*. Quezon City: Renato Constantino.
- . 1985. *Synthetic culture and development*. Quezon City: Foundation for Nationalist Studies, Inc.
- dela Cruz, Rolando S. 1993. Kailangang magsimulang muli ang mga akdang pambata sa suliranin ng pagkabansa: Ang pulitika ng literaturang pambata. *Kultura* 6(2): 10-11.
- Rivera, Auggie. 2001a. *Si Diwayen, noong bago dumating ang mga Espanyol*. Illus. Paolo Lim. Quezon City: Adarna House, UNICEF.
- . 2001b. *Si Segunda, noong panahon ng mga Espanyol*. Illus. Pepper Roxas. Quezon City: Adarna House, UNICEF.
- . 2001c. *Si Juanito, noong panahon ng mga Amerikano*. Illus. Jose Miguel Tejido. Quezon City: Adarna House, UNICEF.
- . 2001d. *Si Pitong, noong panahon ng mga Hapon*. Illus. Marcus Nada. Quezon City: Adarna House, UNICEF.
- . 2001e. *Si Jhun-Jhun, noong bago ideklara ang batas militar*. Illus. Brian Vallesteros. Quezon City: Adarna House, UNICEF.

- Rodriguez, Mary Jane B. 2000. Ang dalumat ng *Bayan sa kamalayan at kasaysayang Filipino*. Papel na binasa sa pambansang kumperensiya sa panitikan, 29 Nob. – 1 Dis., Pulungang Recto, Bulwagang Rizal, UP, Diliman, Lungsod Quezon.
- Salazar, Zeus A. 1989. Pantayong pananaw: Isang paliwanag, *Philippine Currents* 4(Sept.): 17-20.
- Scott, William Henry. 1999. *Barangay*. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Taguiwalo, Judy M. 1997. Dalawang mukha ng pakikibaka ng kababaihan sa panahon ng kolonyal na paghahari ng Estados Unidos sa Pilipinas. *Diliman Review* 45 (2-3): 30-38.